

20.

ZAROBLJENI IDENTITETI: IZMEĐU “BALKANA” I “EVROPE”

Aleksandar Bošković

Sažetak: Tekst se bavi nekim problemima koji utiču na razumevanje ponašanja i motivacije aktera na političkoj sceni Srbije. Mada su pitanja identiteta bila prisutna u akademskoj sferi i istraživanjima u poslednjih dvadesetak godina, u dosadašnjim istraživanjima malo ili nimalo pažnje je posvećeno konceptu kulture – šta je to što su, na primer, građani Srbije ili Jugoslavije doživljavali kao sopstvene kulturne specifičnosti i kako su one doprinosile konstrukciji njihovih identiteta? Autor upućuje na odedene paradokse koji su prisutni na javnoj sceni Srbije (kao što je to bio izborni slogan “i Kosovo, i Evropa”), kao i na nedoumice u vezi identiteta (između balkanskog i evropskog), i na njihove moguće praktične posledice.

Ključne reči: identitet – Srbija; evropski identiteti; Balkan i Evropa; kultura i identitet.

Uvod: Pitanja identiteta – pitanja kulture

U ovom tekstu bavim se nekim problemima koji utiču na razumevanje ponašanja i motivacije aktera na političkoj sceni Srbije. S obzirom da su neki od elemenata istraživanja koja se pominju u ovom radu još uvek u toku, zaključak je prilično uopšten, ali smatram da su pitanja i problemi koji se otvaraju potencijalno zanimljivi za stručnu javnost u čitavom regionu.

Pitanja u vezi konstrukcije identiteta u nekadašnjoj Jugoslaviji su se svom silinom pojavila na svetskoj (i južnoslovenskoj¹) akademskoj sceni od početka 1990-tih. S jedne strane, operisalo se sa veoma uopštenim (i čak rasističkim²) kategorijama, dok se sa druge pokušavala re-invecija pojma identiteta u opštim kategorijama “Balkana” kao ponovo pronađene kategorije.³ Međutim, u dosadašnjim istraživanjima malo ili nimalo pažnje je posvećeno konceptu kulture – šta je to što su na primer građani Srbije ili Jugoslavije doživljavali kao sopstvene kulturne specifičnosti i kako su one doprinosile konstrukciji njihovih identiteta?

Osnovna pitanja koja se ovim pokreću uključuju sledeće konkretne aspekte:

¹ V. pre svega radove Rihtman-Auguštin (1996., 1998.a, 2000.), Čolovića (1993., 1997.) i Naumovića (1995., 1999.)

² Kao npr. Robert D. KAPLAN, *Balkan Ghosts: A Journey through History*, New York 1993.

³ Bakić-Hayden (1995.), Todorova (1997.), Močnik (1998.a), Bjelić i Savić (2002.)

Kako su "drugi" ("stranci", ali i donedavni stanovnici zajedničke države) posmatrali sve te identitete iz svojih perspektiva?

Šta to znači biti Srbin – nasuprot tome da se bude, na primer, Jugosloven, Hrvat, Slovenac, Crnogorac, Englez, Francuz, Evropljanin ili Balkanac?

Koje je značenje pojmova kao što su "Balkan" ili "Evropa"?

Kako su kategorije etničkog ili nacionalnog identiteta istorijski konstruisane u naučnim diskursima – pre svega u etnologiji i sociologiji?

Konačno, koji su to aspekti *kulture* koji su odlučujuće uticali na procese konstrukcije identiteta?

Naravno, u jednom relativno kratkom radu, nemoguće je potpuno odgovoriti na ovako kompleksna pitanja. Međutim, smatram da je veoma važno bar započeti ispitivanje mogućih pravaca istraživanja prepreka, nedoumica i problema u komunikaciji između građana Srbije i drugih, kao i nedoumica u vezi nekih ključnih pojmova, kao što su to, na primer, "nacija", "nacionalni interes", "globalizacija", "ljudska prava" ili "multikulturalizam". Kulturni aspekti konstrukcije identiteta odlučujuće utiču na percepcije ljudi, na to kako oni vide sebe same i druge, a zatim određuju način na koji će oni tumačiti određene pojmove, kao i kakve će odluke doneti povodom njih.

O pojmu kulture već sam pisao na drugom mestu u okviru rasprave o multikulturalizmu⁴ – u kontekstu ovog istraživanja polazim od "klasične" Tylorove definicije, kada je kulturu odredio u prvoj rečenici svog monumentalnog dela kao "složenu celinu koja uključuje znanje, veru, umetnost, moral, običaje i ma koje druge sposobnosti koje čovek stekne kao član društva".⁵ Ovo naravno ne isključuje druge definicije, kao što je Geertzova konstruktivistička ("kultura kao simbolički sistem"⁶), sve će zavisiti od konkretnih konteksta i istraživačkih situacija.

Pa ipak, Tylorova definicija (vrlo verovatno preuzeta od nemačkog muzeologa Gustava Klemma) je dovoljno uopštena da bude veoma upotrebljiva, pa su zato antropolozi u poslednjih 137 godina morali bar da je uzmu u obzir – makar se i ne slagali sa njom. S druge strane, ovako zamišljen koncept "kulture" je implicitno podrazumevao da postoji *jedna* Kultura (kao "model") koja treba da posluži kao obrazac ili uzor "progresna" ostalima, koje su smatrane za "primitivne" ili nešto manje razvijene.

Identitet u ovom kontekstu shvatam kao promenljivu i fluidnu konstrukciju – kao nešto što pojedinac ili pojedinaka sklapa iz dostupnih kategorija, dakle, ne kao nešto "urođeno" ili "dato". (Da parafraziram Simone de Beauvoir: niko se ne rađa kao Srbin ili Hrvat, već takvim *postaje*.) Ono što je posebno značajno jeste da se do sada veći broj tekstova bavio konstrukcijom etničkih/nacionalnih identiteta, kao i diskursima koji su te identitete pokušavali (i pokušavaju) da prisvoje, protumače, negiraju ili ignorišu.⁷ Ono što je posebno zanimljivo za neke od tekstova (pre svega autora iz Srbije u knjizi *Balkan as Metaphor*) jeste prihvatanje obrazaca (i načina razmišljanja) međusobno potpuno suprotstavljenih i logički

⁴ V. Bošković (1997.c), gde sledim Eca (1994.) – ali v. takođe Thornton (2000.)

⁵ Edward Burnett TYLOR, *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom*, London 1871., 1.

⁶ Clifford GEERTZ, *The Interpretation of Cultures*, New York 1973.

⁷ V. npr. Bakić-Hayden i Hayden (1992.), Balibar (1996.), Balibar i Wallerstein (1997.), Bowman (2003.), Danforth (1993.), Pusić (1995.), a posebno Hjerem (1998.) za razornu kritiku Andersona, Smitha i Gellnera o naciji i nacionalizmu.

nekompatibilnih stanovišta, o čemu je na primeru političke nauke u Srbiji već pisao Ilić.⁸ Na primer, mada se autori⁹ zalažu za integrisanje Balkana u “Evropu” (popularni slogan sa protesta iz zime 1996/97: “Beograd je svet”), oni u isto vreme insistiraju na specifičnostima samog Balkana i na tome “kako nas niko ne razume”, ali o ovome će nešto više reći biti u narednim odeljcima ovog teksta.

Nacije i nacionalizmi

Još nešto što je veoma važno, a što do sada nije rađeno na području Srbije, jeste proučavanje svakodnevnih diskursa o naciji/nacionalizmu, pre svega kroz dnevnu i nedeljnu štampu. U proučavanju svakodnevnih diskursa, moglo bi se slediti ono što je britanski socijalni psiholog Billig nazvao “banalnim nacionalizmom”¹⁰ (model koji su na primeru turske štampe već izvanredno istražili Yumul i Özkırımlı¹¹) – diskurse o naciji i nacionalnom u oglasima, u umrlicama i u naizgled “običnim” (odnosno svakodnevnim) kontekstima, na koje istraživači iz područja društvenih nauka najčešće ne obraćaju pažnju. Ovo je istraživanje koje tek počinjem, pa neću ulaziti u detalje, ali želim da napomenem da ovde sledim metodološka polazišta koja već koriste Herzfeld (1987.), Hjern (1998.), Holy i Stuchlik (1983.) i Holy (1996.) – a nasuprot idejama o nekakvom “kulturnom” nacionalizmu kod npr. Pusićeve (1995.).¹² Da bi se dobila što potpunija komparativna slika, kao i da bi se predstavile tendencije unutar regiona, bilo bi poželjno sprovesti jedno ovakvo istraživanje paralelno (uz učešće stručnjaka za analizu sadržaja) u Srbiji, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Sloveniji. Ovo bi značajno doprinelo razumevanju ovih konstrukcija u jednoj široj, regionalnoj, odnosno komparativnoj perspektivi.

Drugi značajan aspekt za razumevanje oblikovanja identiteta jeste obrađivanje relevantne literature o “mitotvorcima”, odnosno arhitektima nacionalnih/etničkih identiteta, kao i konstrukcija ovih identiteta kroz naučne diskurse, pre svega kroz etnologiju i folklor. Etnologija je kao “nauka o kulturi” među južnoslovenskim narodima u poslednjih sto godina imala pomalo paradoksalan položaj — s jedne strane osporavana i omalovažavana (ovih godina čak i više nego u prethodnom, socijalističkom periodu), dok je sa druge strane (posebno u periodu posle 1950.) posmatrana kao nauka koja ne samo proučava, već i “čuva” i neguje narodne tradicije, i kroz njih suštinu onoga što čini određenu naciju. U takvoj situaciji, u periodu posle 1991., neki etnolozi su svoj zadatak doživeli i kao “odbranu” svoje nacije/etničke grupe od “drugih”.¹³ U ovom kontekstu, posebno je zanimljiva Naumovićeve rasprava¹⁴ o “dvostrukim insajderima” u Srbiji i ulozi etnologa/antropologa u svakodnev-

⁸ V. Ilić (1995.a) i (1995.b)

⁹ Kao Longinović u Bjelić i Savić (2002.), na primer.

¹⁰ Michael BILLIG, *Banal Nationalism*, London 1995.

¹¹ Arus YUMUL, Umut ÖZKIRIMLI, “Reproducing the nation: ‘banal nationalism’ in the Turkish press”, *Media, Culture & Society* 22/2000., br. 6, 787.-804.

¹² Ideja “kulturnog” nacionalizma (ili finog, zapadnog – nasuprot sirovom, etničkom, istočnoevropskom) naravno potiče od Hansa Kohna iz 1940-tih, a poslednjih godina je više autora ukazalo na njenu neodrživost – v. npr. Kuzio (2002.). Naravno, i Billig (1995.) je, kao i čitav niz autora još od 1960-tih ukazao na rasističke i neo-kolonijalne to-nove ovakvog načina racionalizacije.

¹³ O tome sam – na primerima Hrvatske, Slovenije i Srbije – pisao pre nekoliko godina (Bošković, 2005.).

¹⁴ Slobodan NAUMOVIĆ, “Romanticists or double insiders? An essay on the origins of ideologised discourses in Balkan ethnology”, *Ethnologia balkanica* 2/1998., 101.-120.

nom životu – nasuprot konceptu rada na terenu "kod kuće" kakav je u savremenoj teoriji artikulisala Peirano.¹⁵

Pojam *tradicije* posmatram u savremenom antropološkom smislu¹⁶ kao važan koncept koji samo prividno pokušava da uspostavi vezu sa prošlošću, dok u stvari uvek polazi od tekućih dnevnopolitičkih potreba u cilju zadovoljavanja potreba učesnika u struktura-ma moći u budućnosti. Kao takav, ovaj pojam je izuzetno podložan instrumentalizaciji i manipulaciji – ali i sâm može bitno uticati na manipulaciju, kao što u vezi sa "tradicionalističkim" upotrebama religije u Srbiji u poslednjih desetak godina ukazuje, na primer, Gredelj.¹⁷

Razmatranje suprotstavljenih i često ambivalentnih identiteta je ključno za razumevanje ponašanja aktera iz ovog dela sveta. Balkan ili Jugoistočna Evropa? Ili samo "Evropa"? Ali šta ovi pojmovi u stvari znače, i šta oni predstavljaju za ljude koji treba da se opredele u kom će se smeru kretati integracije države u kojoj žive? Šta oni znače u aktuelnim procesima globalizacije i (željenih ili mogućih) evropskih integracija? Ovo su vrlo kompleksna pitanja, i da bi se na njih odgovorilo neophodno je dekonstruisati određene pojmove kojima se pridaje gotovo mitsko značenje (kao što je na primer "Evropa" – proces dekonstrukcije tu je već započeo Mastnak,¹⁸ ali i neke za koje svi misle da znaju šta znače.¹⁹ Dok neki delovi bivše zajedničke države (Slovenija, Hrvatska) izgleda pokušavaju da se na svaki način oslobode svakog pominjanja reči "Balkan" iz njihove istorije,²⁰ ideja Balkana²¹ doživljava pravu renesansu u delu srpske inteligencije, ali i u nekim susednim zemljama (za šta je dobar primer knjiga *Balkan as Metaphor* – izuzimajući tu naravno Močnika, koji je daleko skeptičniji prema ovoj vrsti uopštavanja). U ovom drugom smislu, ideja "Balkana" se konstruiše kao korektiv "Zapadu", kao nešto bez čega ni sam "Zapad" ne bi mogao da postoji.²² Iz ove tačke gledanja, "nama" (pre svega Srbiji) "Zapad" ("Evropa" u nedavnim istupima ostrašćenih predstavnika nacionalističke desnice i Srpske pravoslavne crkve) ne treba – naša kultura je ionako bolja, lepša, starija i uzvišenija.

U ovakvom diskursu, "Zapad" ostaje zarobljen svojim predrasudama i nije u stanju (niti ikada može biti u stanju) da shvati "Balkan" – i ovde je dominantna paradigma ideja *orijentalizma* koju je postavio Said u svojoj knjizi iz 1978.²³ Ovo shvatanje je važno imati u vidu i kada se posmatra komunikacija Srbije sa predstavnicima tzv. "međunarodne zajednice", od koje se s jedne strane stalno nešto očekuje ili zahteva, a s druge strane insistira na nerazumevanju (od strane "stranaca") procesa unutar Srbije. Ili, kako je to nedavno napisao jedan komentator: "Kada se govori o EU, u Srbiji se obično misli na nekakvu riznicu koja bi trebala rešiti sve naše probleme"²⁴. Naravno, preuzi-

¹⁵ Mariza G. S. PEIRANO, "When Anthropology is At Home: The Different Contexts of a Single Discipline", *Annual Review of Anthropology*, 27/1998., 105.-128.

¹⁶ Kao na primer Holy (1996.), u njegovoj studiji češkog nacionalnog identiteta.

¹⁷ Stjepan GREDELJ, "Slova i brojke oko veronauke", *Filozofija i društvo XIX-XX/2001.-2002.*, 279.-304.

¹⁸ V. radove Mastnaka (1998.), (2001.), (2002.)

¹⁹ V. npr. Iveković (1998.) i (2000.), Žižek (1997.-1998.), Roth (2006.)

²⁰ V. primere koje navodi Živković (2001.), takode Rihtman-Augustin (1998.b); Marija Todorova uopšte ne ubraja Sloveniju u Balkan – što je samo jedan od bitnih metodoloških problema njene knjige.

²¹ O brisanju „Balkana“ tokom 1930-tih, v. Ristović (1995.). Kad se radi o knjizi Marije Todorove, Slovenija je postala deo Blakana u srpskom (srpskohrvatskom) izdanju njene knjige. Slovenačko, kao i originalno, englesko, izgledaju drugačije, jer tu, za Todorovu, Slovenija *nije deo Balkana*.

²² O sličnim načinima konstruisanja grčkog identiteta puno je pisao Herzfeld, na primer (1987.) i (1995.).

²³ Edward SAID, *Orientalism*, Harmondsworth 1996.

²⁴ Bojan al PINTO-BRKIĆ, "Između profesora i palikuća". *Helsinška povelja*, br. 115-116/2008., 8.

majući ovakvu ideju (ili sledeći Todorovu koja je preuzima) ovi autori se izlažu istim metodološkim kritikama koje je trpeo i Said: naime, čak i da je tačno da su “drugi” nekada “orijentalizovali” “nas”, sada dolazi do procesa obrnute “orijentalizacije” i nepotrebne esencijalizacije svega što nije “naše”, “domaće”, “poznato”. Sâma esencijalizacija, naravno, ne mora sama po sebi predstavljati nešto loše ili negativno, međutim, nije naročito teško pokazati kako ovakav način konstrukcije unificiranog balkanskog subjekta onemogućuje komunikaciju sa “drugima” i kao takav dodatno izoluje “Balkan” i njegove izabrane predstavnike. Na ovom geografskom i kulturnom području, široj javnosti je još uvek nažalost nepoznata odlična studija Jezernika,²⁵ koji je uspeo da korišćenjem obimne istorijske građe izbegne zamke u koje pada Todorova (a još više njeni sledbenici i interpretatori “lika i dela”).

Varijanta ovog načina gledanja na svet je predstavljena kod Glenyja, koji je celokupnu istoriju Balkana posle 1804. pre svega video kao posledicu zavere velikih sila i ostvarivanja njihovih geostrateških interesa.²⁶ Osim preciznog i bitnog ukazivanja na *stvarne* događaje i njihovu geopolitičku pozadinu (dakle, i uticaja koje su velike sile zaista imale na ovim prostorima), ova teorija pati od svođenja balkanskih naroda i njihovih političkih elita na gomilu ne naročito inteligentnih jedinki kojima se vrlo lako manipuliše, i koji nikada nemaju sopstvene strategije i sopstvene interese.²⁷ Kao takvo, ovo shvatanje je, po svojim implikacijama, prilično uvredljivo za stanovnike Balkana.

Identiteti kao konstrukcije

Ideja o identitetima kao konstrukcijama nije još korišćena u proučavanju kultura južnoslovenskih naroda i njihovih uticaja na formiranje kolektivnih identiteta. Naravno, neke ranije studije, kao na primer briljantan Popovićev ogled iz 1976. (preštampan još četiri puta nakon toga)²⁸ o konstrukciji kosovskog mita, mogu da posluže kao važni orijentiri u tom pravcu. Dekonstrukcija pojmova kao što su “Evropa” ili “Balkan” takođe još nije preduzeta ni na području srpskohrvatskog jezika. (Ovo je još jedan kompleksan primer konstrukcije i rekonstrukcije identiteta: lingvistički posmatrano, srpskohrvatski ili hrvatsko-srpski je naravno jedan jezik, ali je u post-1991. periodu politički postao dva ili više jezika – u zavisnosti od aktuelnih političkih tendencija. Bosansko-hrvatsko-srpski je izraz koji se koristi u administraciji Tribunala Ujedinjenih nacija u Hagu, na primer. Očekujem da se i crnogorski doda ovoj složenici u vrlo kratkom periodu.) Gotovo po pravilu, ovi pojmovi se prihvataju kao nešto samo po sebi razumljivo, i onda se naknadno pokušava da se odredi mesto sebe (i drugih) u odnosu na ove pojmove kao “date”. Jedan od važnih elemenata dekonstrukcije ovih “samo-očiglednih” pojmova jeste ukazivanje na artifičijelnost odrednica kao što su “Evropa” ili “Balkan” (što naravno ne menja činjenicu da ovi konstrukti imaju *vrlo realne posledice* u svakodnevnom životu).

²⁵ Božidar JEZERNIK, *Dežela, kjer je vse narobe: Prispevki k etnologiji Balkana*, Ljubljana 1998.

²⁶ Misha GLENNY, *The Balkans 1804-1999: Nationalism, War and the Great Powers*, London 1999.

²⁷ Za kritiku Saída iz iste perspektive, v. Sax (1998., 292.-293.) V. argumentovanu kritiku ovakvih stavova u Crampton (2001.). Kao zanimljiv kontrapunkt stavovima kakve zastupa Gleny, v. npr. Mirčev (1993.), kao i Bošković (1997.a) i (1997.b).

²⁸ Miodrag POPOVIĆ, *Vidovdan i Časni krst. Ogled iz književne arheologije*, Beograd 1998.

U istraživanju konstrukcije identiteta poželjno je koristiti kritičku aparaturu koja potiče iz antropologije,²⁹ sociologije,³⁰ političkih nauka³¹ i filozofije.³² Naglasak ovde stavljam na radove objavljene u poslednjih 10-15 godina, kao i na tekstove koji omogućavaju poređenje izražavanja identiteta u različitim kulturnim i etničkim kontekstima.³³ Antropološko istraživanje različitih aspekata identiteta je u poslednjoj deceniji posebno zanimljivo na primeru Makedonije³⁴ – što otvara prostor za poređenja između različitih metodoloških opcija. Za Srbiju kao specifičnu "studiju slučaja" su zanimljivi pre svega radovi Čolovića, Namunovića, Judah, Van der Porta, kao i tekstovi objavljeni u zborniku *Balkan as Metaphor*.

Moje osnovno polazište je da se promene koje su se dogodile na ovim prostorima u poslednjih 20-25 godina ne mogu razumeti bez shvatanja i detaljne interpretacije određenih kulturnih pretpostavki. Ove pretpostavke moraju polaziti od nečega supstancialnijeg i metodološki uverljivijeg nego što su to priče o nekakvom "nacionalnom karakteru" ili "seljačkom mentalitetu". Teorije zavere, kao i teorije po kojima je jedan jedini neosporni politički lider (kao što je to između 1987. i 2000. bio Milošević u Srbiji) jednostavno narod poveo na pogrešan put (nešto slično situaciji u briljantnoj Domanovićevoj pripovesti "Vođa"), nalazim krajnje neubedljivim. Takođe nalazim da su krajnje neuverljive teorije po kojima su mediji u potpunosti instrumentalizovali ponašanje delova ili čitavih naroda na južnoslovenskim prostorima – ovakav način posmatranja implicira pomalo elitistički stav da su "mase" samo beslovesni objekti manipulacije, te da ničim i nikada ne utiču na medije koji ih informišu, kao i da uvek i bespogovorno tim medijima apsolutno veruju. Ovakva shvatanja potiču iz nerazumevanja prirode medija, potcenjivanja procesa koji se karakterišu kao "populistički" (o čemu je pisao Ilić,³⁵ kao i iz nerazumevanja oblika komunikacije koje ljudi uspostavljaju. (Naravno, niko ne može osporiti da mediji *utiču* na formiranje identiteta – ali oni su samo *jedan* od činilaca koji utiču na formiranje nacionalnih/kulturnih identiteta, nikako jedini niti nužno odlučujući.)

Posmatranje različitih kulturnih koncepata (kao što je, na primer, pojam "tradicije") i načina njihove apropijacije pruža dosta materijala za razumevanje načina na koje učesnici u kulturama oblikuju, artikulišu i prilagođavaju svoje potrebe, kao i načina na koje oni vide svoje učešće (i učešće svoje etničke grupe ili državne zajednice kojoj pripadaju) u integracionim procesima. Moja osnovna pretpostavka jeste da je u cilju integracije Srbije u evropskim i svetskim procesima neophodna adekvatna komunikacija – da bi ljudi znali šta treba da prihvate ili čemu da se nadaju, to im se mora na adekvatan način objasniti. U svakodnevnom životu, sada se (druga polovina 2008.) mnogo insistira na neophodnosti donošenja zakona koji treba da doprinesu procesu integracije Srbije u evropske tokove – ali još uvek se niko od političara ne trudi da javnosti (takozvanim "običnim ljudima") objasni zašto su te integracije dobre za njih pojedinačno, i kako će uticati na njihove živote. S druge strane, nedostatak komunikacije može dovesti do komičnih, ali ponekad i tragičnih dalekosežnih posledica (jer ako smo "mi" u svemu bolji, lepši i pametniji od "njih" sa "Zapada", zašto

²⁹ Polazeći od radova koji se bave identitetom, od insistiranja na uspostavljanju granica kod Bartha (1969.) pa sve do njegove revizije i drugih tekstova u Cohen (2000.), kao i metodoloških radova poput Segalen (1989).

³⁰ Golubović (1995.), Ilić (1995.a), (1995.b), (1995.c), (1996.) i Mirčev (1993.)

³¹ Iveković (1997.) i (2000.)

³² Balibar (1997.), Konstantinović (1991.)

³³ Na primer, Göle (2002.) na primeru "vidljivosti" islama.

³⁴ Bošković (1996./1997.), Cowan (2000.), Danforth (1993.), Karakasidou (1997.) i (2000.), Mirčev (1997.)

³⁵ Vladimir ILIĆ, *Oblici kritike socijalizma*, Zrenjanin 1998.

bismo uopšte kretali u bilo kakve integracione procese sa “njima”?). Ovakvo nerazumevanje je prisutno i u spoljnopolitičkim pokušajima aktuelne srpske vlade, pre svega na primerima pomalo shizofrenih stavova u odnosu na neke jasne međunarodne obaveze (kao što je saradnja sa Tribunalom u Hagu, na primer), u odnos prema Kosovu (politička krilatica “i Kosovo, i Evropa”, sa srpskih parlamentarnih izbora iz maja 2008, itd.).

Zaključak: “Balkan Express”

Na osnovu dosadašnjeg uvida u relevantnu literaturu, kao i praćenja medija i naučnih i političkih diskursa u Srbiji, činjenica je da postoji velika konfuzija oko razumevanja pojmovna kao što su “Balkan”, “Evropa” ili “globalizacija”, kao i konfuzija oko toga šta predstavlja “srpski” (ili ranije “jugoslovenski”) identitet. U ovom “teatru apsurda”, ključnu ulogu igraju mediji u Srbiji, kao i lokalni političari, koji od kraja 2000. nisu uspeli (a ni pokušali) da široj javnosti objasne šta bi uključivanje u šire integracione procese praktično značilo za građane Srbije. Tako se, na primer, i saradnja sa Tribunalom u Hagu predstavlja kao nekakav (često nepravedan) “međunarodni pritisak”, a ne *conditio sine qua non* demokratizacije društva i izgradnje pravne države. Ova konfuzija otežava s jedne strane komunikaciju unutar samog društva, dok sa druge strane takođe negativno utiče na komunikaciju sa predstavnicima međunarodnih institucija. Osnovni cilj ovog kratkog rada (kao i mojih istraživanja, ali u nešto širem kontekstu) jeste da ukaže na ključne nesporednosti i na neke konkretne mogućnosti za njihovo prevazilaženje.

Situacija u kojoj se značajan procenat stanovnika jedne države nalazi između različitih shvatanja međusobno suprotstavljenih identiteta (jesmo li “Srbi”, “Balkanci”, “Evropljani”, sve to zajedno, ili samo u određenim procentima?) je paradoksalna, i negativno utiče na razvoj te države, kako u ekonomskom, tako i u političkom smislu. S obzirom na povezanost država u regionu, ovakva situacija potencijalno utiče i na stabilnost u nešto širem kontekstu.

Proučavanjem kulturnih aspekata koji utiču na formiranje identiteta (kao što su tradicija, religija, i tome slično) otvara se prostor za dalja istraživanja i za bolje razumevanje konkretnih situacija koje određuju načine na koje ljudi sa ovog područja tumače, određuju i konstruišu sebe, druge i svet u kome žive. Na primer, mnogi učesnici u javnim diskursima često krajnje naivno upotrebljavaju pojam “tradicije” – naizgled, bez ikakvog razumevanja da se ovaj koncept, mada navodno okrenut *prošlosti*, u stvari uvek formira i koristi u *sadašnjosti* radi *konkretnih tekućih (ali i budućih)* političkih ciljeva ili projekata. Zato je, između ostalog, njegovo razumevanje neodvojivo od razumevanja koncepta “etniciteta”, odnosno “nacije” ili “nacionalnog interesa”.

Komparativna analiza shvatanja nacije i nacionalnih diskursa mogla bi da posluži stručnjacima iz više oblasti (sociologija, ekonomija, filozofija, komunikologija), kao i onima koji planiraju svakodnevnu politiku, da razumeju shvatanja i tendencije ljudi u regionu. Ovo je aspekt koji je uglavnom ignorisan u dosadašnjim istraživanjima ovoga prostora. Poseban akcenat stavljam na *razumevanje* procesa koji se odvijaju i delatnosti njihovih učesnika i kreatora – samo kritikovanje određenih pojava može poslužiti otklanjanju individualnih trauma ili izražavanju lične ljutnje, ali tek kroz *razumevanje* ćemo biti u stanju da sagledamo *kako se određeni procesi formiraju i koje su to konkretne kulturne vrednosti koje njihovi*

učesnici zastupaju ili promovišu. Zbog svega toga smatram da bi dalje istraživanje kulturnih aspekata konstrukcije identita u nekadašnjoj Jugoslaviji (odnosno, svim državama koje su iz nje nastale) značajno doprinelo razumevanju procesa integracije u evropske i svetske procese i načina na koji konstruisani identiteti određuju mesto koje stanovnici Srbije žele u ovim procesima.

CAPTURED IDENTITIES: BETWEEN "BALKANS" AND "EUROPE"

Abstract: The chapter deals with problems that influence understanding of the behavior and motivation of actors on the Serbian political scene. Although issues of identity have been present in the academic sphere and research in the last few decades, previous studies devoted little or no attention to the concept of culture – for example, what is it that the citizens of Serbia and Yugoslavia perceived to be their cultural particularities, and how did they contribute to the construction of their identities? The author also points to certain paradoxes present on the Serbian public scene (like the slogan from the 2008 elections: "both Kosovo, and Europe"), as well as perplexities related to identities (between the Balkan and the European one), and their practical consequences.

Key words: identity – Serbia; European identities; Balkans and Europe; culture and identity.

Literatura

- Benedict ANDERSON, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London 1983.
- Milica BAKIĆ-HAYDEN, "Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia", *Slavic Review*, 54/1995., br. 4, 917.-931.
- Milica BAKIĆ-HAYDEN – Robert M. HAYDEN, "Orientalist Variations on the Theme 'Balkans': Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics", *Slavic Review*, 51/1992., br. 1, 1.-15.
- Étienne BALIBAR, "Is European Citizenship Possible?", *Public Culture*, 8/1996., br. 2, 355.-376.
- Étienne BALIBAR, *La crainte des masses. Politique et philosophie avant et après Marx*, Paris 1997.
- Étienne BALIBAR – Immanuel WALLERSTEIN, *Race, nation, classe. Les identités ambiguës*, Paris 1997.
- Fredrik BARTH, "Introduction", *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*, (ur. Fredrik Barth), Boston 1969., 9.-38.
- Michael BILLIG, *Banal Nationalism*, London 1995.
- Dušan BIJELIĆ – Obrad SAVIĆ (prir.), *Balkan as Metaphor: Between Fragmentation and Globalization*, Cambridge 2002.
- Aleksandar BOŠKOVIĆ, "Hyperreal Serbia", *Digital Delirium*, (prir. Arthur Kroker – Marylouise Kroker), New York 1997.(a).
- Aleksandar BOŠKOVIĆ, "Virtual Places: Imagined Boundaries and Hyperreality in Southeastern Europe", *CTheory*, 20/1997.(b), br. 3, Article 54. (http://www.ctheory.net/text_file.asp?pick=97) (http://www.ctheory.net/text_file.asp?pick=97)

- Aleksandar BOŠKOVIĆ, "Multikulturalnost i krajot na istorija", *Margina*, 2/1997.(c), br. 36, 142.-149.
- Aleksandar BOŠKOVIĆ, "Pol, jednakost i razlika u Prespi, Republika Makedonija", *Spectre of Nation. The Belgrade Circle Journal*, br. 3-4/1996. i 1-2/1997., 457.-464.
- Aleksandar BOŠKOVIĆ, "Constructing 'self' and 'other': Anthropology and national identity in former Yugoslavia", *Anthropology Today*, 21/2005., br. 2, 8.-13.
- Glenn BOWMAN, "Constitutive violence and the nationalist imaginary: Antagonism and defensive solidarity in 'Palestine' and 'Former Yugoslavia' ", *Social Anthropology* 11/2003., br. 3, 319.-340.
- Anthony P. COHEN (prir.), *Signifying Identities: Anthropological Perspectives on Boundaries and Contested Values*, London 2000.
- Jane K. COWAN (prir.), *Macedonia: The Politics of Identity and Difference*, London 2000.
- Richard CRAMPTON, "Myths of the Balkans", *The New York Review of Books*, 48/2001., br. 1.
- Ivan ČOLOVIĆ, *Bordel ratnika*, Beograd 1993.
- Ivan ČOLOVIĆ, *Politika simbola. Ogledi o političkoj antropologiji*, Beograd 1997.
- Ivan ČOLOVIĆ, "Kultura, nacija, teritorija", *Republika* 14/2002., br. 288-289.
- Loring M. DANFORTH, "Claims to Macedonian identity: the Macedonian Question and the breakup of Yugoslavia", *Anthropology Today* 9/1993., br. 4, 3.-10.
- Umberto ECO, "Does counter-culture exist? ", Umberto Eco: *Apocalypse Postponed*, (prir. Robert Lumley), London 1994., 115.-128.
- Tonči GABRIČ, "Europe as an impaired construction. By Tomaž Mastnak – interviewed in Feral Tribune", *Bosnia Report – New Series*, br. 21-22/januar-maj 2001.
- Clifford GEERTZ, *The Interpretation of Cultures*, New York 1973.
- Ernest GELLNER, *Nations and Nationalism*, Oxford 1983.
- Ernest GELLNER, *Culture, Identity and Politics*, Cambridge 1987.
- Olivier GILLET, *Les Balkans. Religions et nationalisme*, Bruxelles 2001.
- Misha GLENNY, *The Balkans 1804-1999: Nationalism, War and the Great Powers*, London 1999.
- Zagorka GOLUBOVIĆ, "Social change in [the] 1990s and [the] social character. (The case of Yugoslavia.)", *Sociologija*, 37/1995., br. 4, 441.-453.
- Nilüfer GÖLE, "Islam in public: New visibilities and new imaginaries", *Public Culture* 14/2002., br. 1, 173.-190.
- Stjepan GREDELJ, "Slova i brojke oko veronauke", *Filozofija i društvo* XIX-XX/2001.-2002., 279.-304.
- Michael HERZFELD, *Anthropology Through the Looking-Glass: Critical Ethnography in the Margins of Europe*, Cambridge 1987.
- Michael HERZFELD, "Les enjeux du sang: La production officielle des stéréotypes dans les Balkans – Le cas de la Grèce", *Anthropologie et Sociétés*, 19/1995., br. 3, 37.-51.
- Mikael HJERM, "Reconstructing 'Positive' Nationalism: Evidence from Norway and Sweden", *Sociological Research Online*, 3/1998., br. 2 (<http://www.socresonline.org.uk/3/2/7.html>)
- Ladislav HOLY, *The Little Czech and the Great Czech Nation: National Identity and the Post-Communist Transformation of Society*, Cambridge.
- Ladislav HOLY – Milan STUČLIK, *Actions, Norms and Representations: Foundations of anthropological inquiry*, Cambridge 1983.
- Vladimir ILIĆ, "Neki pojmovni problemi u našoj sociologiji politike", *Sociologija*, 37/1995.(a), br. 1, 61.-70.

- Vladimir ILIĆ, "Prilog raspravi o političkoj levisi i desnici", *Sociologija*, 37/1995.(b), br. 3, 399.-405.
- Vladimir ILIĆ, "Desnica u današnjoj Srbiji", *Srpska politička misao*, 2/1995.(c), br. 4, 89.-100.
- Vladimir ILIĆ, "Nacionalistička orijentacija u našoj najnovijoj društvenoj misli", *Sociologija*, 38/1996., br. 1, 141.-153.
- Vladimir ILIĆ, *Oblici kritike socijalizma*, Zrenjanin 1998.
- Ivan IVEKOVIĆ, "State, Development and the Political Economy of International Relations: The Assymetrical Client-State in the Balkans and Transcaucasia", *The Balkans in International Relations*, (ur. Stefano Bianchini i Robert Craig Nation), Bologna – Ravenna 1997.
- Ivan IVEKOVIĆ, "Usual bias, political manipulations and historical forgeries: The Yugoslav drama", *State Building in the Balkans: Dilemmas on the Eve of the 21st Century*, (ur. Stefano Bianchini i George Schopflin), Bologna – Ravenna 1998.
- Ivan IVEKOVIĆ, *Ethnic and Regional Conflicts in Yugoslavia and Transcaucasia*, Ravenna 2000.
- Ivan IVEKOVIĆ, "Nationalism and the Political Use and Abuse of Religion: The Politicization of Orthodoxy, Catholicism and Islam in Yugoslav Successor States", *Social Compass*, 49/2002., br. 4, 523.-536.
- Božidar JEZERNIK, *Dežela, kjer je vse narobe: Prispevki k etnologiji Balkana*, Ljubljana 1998.
- Tim JUDAH, *The Serbs: History, Myth, and the Destruction of Yugoslavia*. New Haven 1997.
- Robert D. KAPLAN, *Balkan Ghosts: A Journey through History*, New York 1993.
- Anastasia KARAKASIDOU, *Fields of Wheat, Hills of Blood: Passages to Nationhood in Greek Macedonia, 1870-1990*, Chicago 1997.
- Anastasia KARAKASIDOU, "Essential Differences: National Homogeneity and Cultural Representation in Four Recent Works on Greek Macedonia. Review Essay", *Current Anthropology*, 41/2000., br. 3, 415.- 425.
- Radomir KONSTANTINOVIĆ, *Filosofija palanke*, Beograd 1991.
- Taras KUZIO, "The myth of the civic state: A critical survey of Hans Kohn's framework for understanding nationalism", *Ethnic and Racial Studies*, 25/2002., br. 1, 20.-39.
- Tomaž MASTNAK, *Evropa: med evforijo in evolucijo*, Ljubljana 1998.
- Tomaž MASTNAK, "Europe as an impaired construction" --- v. Gabrič 2001.
- Tomaž MASTNAK, *Crusading Peace: Christendom, the Muslim World, and Western Political Order*, Berkeley 2002.
- Dimitar MIRČEV, "Ethnocentrism and Strife among Political Elites: the End of Yugoslavia", *Governance: An International Journal of Policy and Administration*, 6/1997., br. 3, 372.-385.
- Dimitar MIRČEV, "Edificando nuevas estructuras democráticas: El caso de Macedonia", *Las nuevas instituciones políticas de la Europa oriental*, (prir. Carlos Flores Juberías), Madrid – Valencia 1997., 419.-447.
- Rastko MOČNIK, "Balkan Orientalisms", *Mediterranean Ethnological Summer School II*, (prir. Bojan Baskar i Borut Brumen), Ljubljana 1998.(a), 129.-158.
- Rastko MOČNIK, *Koliko fašizma?*, Zagreb 1998.
- Rajko MURŠIĆ, "The Yugoslav Dark Side of Humanity: A View from a Slovene Blind Spot", *Neighbors at War: Anthropological Perspectives on Yugoslav Ethnicity, Culture, and History*, (ur. M. Halpern i David A. Kideckel), University Park (Pennsylvania) 2000., 56.-77.
- Slobodan NAUMOVIĆ, "Srpsko selo i seljak: između nacionalnih i partijskih simbola", *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 44/1995., 114.-128.
- Slobodan NAUMOVIĆ, "Od ideje obnove do prakse upotrebe. Oglad o odnosu politike i tradicije na primeru savremene Srbije", *Od mita do folka*, Beograd – Kragujevac 1996., 109.-145.

- Slobodan NAUMOVIĆ, "Romanticists or double insiders? An essay on the origins of ideologised discourses in Balkan ethnology", *Ethnologia balkanica* 2/1998., 101.-120.
- Slobodan NAUMOVIĆ, "Instrumentalised Tradition: Traditionalist Rhetoric, Nationalism and Political Transition in Serbia, 1987-1990.", *Between the Archives and the Field. A Dialogue on Historical Anthropology of the Balkans*, (prir. Miroslav Jovanović, Karl Kaser, Slobodan Naumović), Beograd – Graz 1999.
- Mariza G. S. PEIRANO, "When Anthropology is At Home: The Different Contexts of a Single Discipline", *Annual Review of Anthropology*, 27/1998., 105.-128.
- Bojan al PINTO-BRKIĆ, "Između profesora i palikuća". *Helsinkiška povelja*, br. 115-116/2008., 8.-9.
- Miodrag POPOVIĆ, *Vidovdan i Časni krst. Ogled iz književne arheologije*. Treće, pregledano izdanje, Beograd 1998.
- Maja POVZANOVIĆ, "The Imposed and the Imagined as Encountered by Croatian War Ethnographers", *Current Anthropology*, 41/2000., br. 2, 151.-162.
- David PRICE, "Lessons from Second World War anthropology: Peripheral, persuasive and ignored contributions", *Anthropology Today*, 18/2002., br. 3, 14.-20.
- Vesna PUSIĆ, "Uses of Nationalism and the Politics of Recognition", *Anthropological Journal of European Cultures*, 4/1995., br. 1, 43.-61.
- Filip PUTINJA – Žoslin STREF-FENAR [Philippe Poutignat – Jocelyne Streiff-Fenart], *Teorije o etnicitetu*, Beograd 1997.
- Dunja RIHTMAN-AUGUŠTIN, "A national ethnology, its concepts and its ethnologists", *Ethnologia Europaea*, 26/1996., br. 2, 99.-106.
- Dunja RIHTMAN-AUGUŠTIN, "An ethno-anthropologist in his native field: to observe or witness?", *Anthropological Journal of European Cultures*, 7/1998.(a), 129.-144.
- Dunja RIHTMAN-AUGUŠTIN, "Kroatien und der Balkan: Volkskultur – Vorstellungen – Politik", *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*, 101/1998.(b), br. 2, 151.-68.
- Dunja RIHTMAN-AUGUŠTIN, "A Croatian controversy: Mediterranean – Danube – Balkans", *Narodna umjetnost*, 36/1999., br. 1, 103.-119.
- Dunja RIHTMAN-AUGUŠTIN, *Ulice moga grada*, Beograd 2000.
- Milan RISTOVIĆ, "The Birth of 'Southeastern Europe' and the Death of 'The Balkans'", *Thetis. Mannheimer Beiträge zur Klassischen Archäologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns*, (uredili Reinhard Stupperich i Heinz A. Richter), 2/1995., 169.-176.
- Klaus ROTH, "Vom Nutzen der Kulturwissenschaften: Aufgaben und Perspektiven volkswundlich-ethnologischer Südosteuropa-Forschung", *Südosteuropa Mitteilungen*, 46/2006., br. 1, 51.-62.
- Edward SAID, *Orientalism*, Harmondsworth 1996.
- William S. SAX, "The Hall of Mirrors: Orientalism, Anthropology, and the Other", *American Anthropologist*, 100/1998., br. 2, 292.-301.
- Martine SEGALLEN (prir.), *L'Autre et le semblable*, Paris 1989.
- Anthony D. SMITH, *National Identity*, Harmondsworth 1991.
- Anthony D. SMITH, "The Problem of National Identity: Ancient, Medieval and Modern", *Ethnic and Racial Studies*, 17/1994., 375.-400.
- Anthony D. SMITH, *Nations and Nationalism in a Global Era*, Cambridge 1995.
- Anthony D. SMITH, *Myths and Memories of the Nation*, Oxford 1999.
- Anthony D. SMITH, *Nationalism: Theory, Ideology, History*, Cambridge 2001.
- J. Robert THORNTON, "Finding Culture", *Senses of Culture: South African Culture Studies*, (ur. Sara Nuttall i Cheryl-Ann Michael), Cape Town – Oxford 2000., 29.-48.

- Marija TODOROVA, *Imagining the Balkans*, New York 1997.
- Edward Burnett TYLOR, *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom*, London 1871.
- Mattijs VAN DER PORT, *Gypsies, Wars & Other Instances of the Wild: Civilisation and Its Discontents in a Serbian Town*, Amsterdam 1998.
- Mattijs VAN DER PORT, "It Takes a Serb to Know a Serb': Uncovering the roots of obstinate otherness in Serbia", *Critique of Anthropology*, 19/1999., br. 1, 7.-30.
- Arus YUMUL, Umut ÖZKIRIMLI, "Reproducing the nation: 'banal nationalism' in the Turkish press", *Media, Culture & Society* 22/2000., br. 6, 787.-804.
- Marko ŽIVKOVIĆ, "Nešto između: simbolička geografija Srbije", *Filozofija i društvo*, 8/2001., 73.-110.
- Slavoj ŽIŽEK, "Multikulturalizam ili kulturna logika kasnog kapitalizma", *Arkzin*, br. 4-6, decembar 1997-mart 1998.

DESNIČINI SUSRETI
2005.–2008.
Zbornik radova

Uredili
Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina

Filozofski fakultet u Zagrebu
Plejada
Zagreb, 2010.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI

sv. 3

Nakladnici

Filozofski fakultet u Zagrebu, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
Plejada d.o.o., Zagreb

Za nakladnike

Damir Boras

Igor Ranić

Uredili

Drago Roksandić

Ivana Cvijović Javorina

Recenzent

Velimir Visković

*Tiskanje ove knjige potpomogao je
Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport Grada Zagreba*

Fotografija na naslovnici

Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

Copyright © 2010., Plejada, Zagreb

ISBN 978-953-56047-7-8

DESNIČINI SUSRETI 2005.–2008.
Zbornik radova
Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina (ur.)

Izvršni nakladnik
Plejada d.o.o.
Zagreb, VIII. južna obala 17
tel./faks 01/3906-533
e-mail: plejada@plejada-zg.hr
www.plejada-zg.hr

Izvršni urednik
Ilija Ranić

Grafička oprema
Studio *Canis*

Lektura
Jovan Čorak

Dizajn naslovnice
Ana Pojatina

Tisak i uvez
Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina
rujan 2010.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 742369.

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE
I INTERKULTURNE STUDIJE

DESNIČINI SUSRETI
2005.-2008.

Zbornik radova

Uredili
DRAGO ROKSANDIĆ
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA